

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ**

ЩЕРБЯК ЮРІЙ АДАМОВИЧ

УДК 291.2 : 282 (477)

**ОСВІТНЯ ДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ
ЦЕРКВИ ТА ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ
(СЕРЕДИНА ХІХ–ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Харків – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському національному економічному університеті.

Науковий

консультант –

доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Анатолій Володимирович,
Тернопільський національний економічний
університет, завідувач кафедри психологічних та
педагогічних дисциплін

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Ваховський Леонід Цезаревич,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка, декан історичного
факультету;

доктор педагогічних наук, професор
Завгородня Тетяна Костянтинівна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, завідувач кафедри
педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
Руснак Іван Степанович,
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича, завідувач
кафедри педагогіки і методики початкової освіти

Захист відбудеться “12” березня 2009 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди (61002, м. Харків, вул. Артема, 29).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (61002, м. Харків, вул. Артема, 29).

Автореферат розісланий “10” лютого 2009 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л. А. Штефан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах глобалізації, ринкових відносин, розвитку новітніх технологій значно зростає роль освіти, яка б не тільки дала змогу забезпечити високий рівень професійних знань, а й сприяла духовному утвердженню людини в динамічному і швидко змінюваному світі. Українська держава увійшла в третє тисячоліття, взявши на озброєння нову гуманістичну парадигму освіти, спрямовану на розкриття творчого потенціалу особистості, її самореалізацію. Виховну стратегію затверджено у таких державних законодавчих актах, які набувають дедалі більшої значущості, як Закони України “Про шлюб і сім’ю”, “Про освіту”; Указ Президента України “Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян”, Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті; Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Закон України “Про загальну середню освіту”, Концепція гуманітарного розвитку України. Відповідно до їхнього змісту, виховання молоді слід здійснювати на основі синтезу національних і загальнолюдських цінностей, формування у школярів національної свідомості та гідності, шанобливого ставлення до історії, релігії, культури, рідної мови, народних традицій і звичаїв, забезпечуючи становлення громадянина – патріота України як духовно багатой особистості. Особливого tactу, виваженості, компетентності й толерантності потребує вирішення питання про визначення ролі, місця і механізмів дії релігії в освітньо-виховній сфері як середовищі формування нового покоління української нації. Релігійний чинник вважають сьогодні одним із провідних в її національно-духовному відродженні. З огляду на це для всебічного і гармонійного розвитку учнівської молоді важливо, щоб освітній процес базувався не тільки на науковому осмисленні дійсності, а й на духовних, моральних і культурних надбаннях українського народу і людства загалом.

Нині у вітчизняній педагогіці з’являються дослідження, в яких аналізуються різні аспекти християнського виховання. Окремі аспекти цієї широкої проблеми вивчали такі відомі дослідники історії школи, освіти і педагогічної думки, як І. Бех, Л. Вовк, В. Галузинський, М. Євтух, С. Золотухіна, В. Кемінь, І. Курляк, В. Лозова, В. Майборода, Н. Ничкало, О. Плахотнік, І. Прокопенко, Г. Пустовіт, Г. Сагач, М. Сметанський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Г. Філіпчук, М. Ярмаченко. Християнство як світоглядна основа європейського суспільства та головний рушій освітньо-виховного процесу трактується у працях О. Вишневського, А. Вихруща, В. Жуковського, Т. Тхоржевської, М. Чепіль. Предметом дисертаційних розвідок таких українських науковців, як С. Вдович, Р. Воляннюк, Л. Генік, Т. Ільїна, О. Каневська, І. Климишин, І. Ковальчук, В. Кузь, М. Кухта, І. Мишишин, В. Москалець, Н. Сабат, Р. Яковишин, С. Ярмусь, Я. Яців, є висвітлення теоретичних і практичних проблем

організації виховного процесу на засадах християнського світогляду. Педагогічні ідеї християнства активно обговорюються на сторінках освітянської преси та наукових конференціях.

Водночас в умовах становлення Української держави загострилися міжконфесійні стосунки, викликає занепокоєння стан духовної культури і моралі суспільства. Корозія усталених духовних цінностей стала наслідком прагматизації життя, пропаганди насилля, нехтування правовими, моральними, соціальними нормами, набуваючи масштабів глобальної суспільної проблеми. З огляду на це розробка теоретико-методичних основ християнського виховання, його соціально-культурна зорієнтованість потребують ґрунтовного дослідження й об'єктивного висвітлення традицій минулого. Важливим є аналіз особливостей процесу виховання на засадах християнської моралі, який сприяв би єдності національних інтересів і не спричинював певного протистояння, що спостерігається при вивченні основ християнської етики в загальноосвітніх школах.

Таким чином, актуальність вирішення теоретико-методологічних і методичних проблем християнської педагогіки і морально-релігійного виховання учнівської молоді, нагальна потреба у зміні традиційних підходів до організації навчально-виховного процесу, а також необхідність у наданні йому системного, особистісно орієнтованого гуманістичного спрямування зумовили вибір теми дослідження **“Освітня доктрина Української Греко-Католицької Церкви та її впровадження в Україні (середина XIX–XX ст.)”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота є складовою колективної теми науково-дослідницької та пошукової діяльності кафедри педагогіки Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти “Закономірності розвитку освітніх систем” (протокол № 4 від 15. 12. 1998 р.).

Тема дисертації затверджена вченою радою Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти (протокол № 3 від 25. 02. 2005 р.) та узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 7 від 27. 09. 2005 р.).

Мета дослідження – виявити та узагальнити основні тенденції розвитку освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви та етапи її впровадження протягом досліджуваного періоду.

Основні завдання дослідження:

1. Виявити суспільно-політичні та соціокультурні передумови розвитку освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви; обґрунтувати періодизацію та простежити еволюцію головних тенденцій розвитку теоретико-методичних основ християнського виховання в досліджуваній період.

2. Виокремити і теоретично обґрунтувати концептуальні положення теорії й практики морально-релігійного виховання, розроблені в процесі науково-педагогічної діяльності духовенства в Галичині.

3. Розкрити специфіку роботи і зміст діяльності громадських організацій релігійного спрямування, церковних братств та визначити можливості використання їхнього досвіду в сучасних умовах.

4. Схарактеризувати особливості освітньо-виховної діяльності зарубіжних релігійних центрів та організацій української діаспори.

5. Дослідити закономірності розвитку просвітницької роботи Української Греко-Католицької Церкви у радянський період.

6. Проаналізувати освітні напрями діяльності Української Греко-Католицької Церкви в умовах сучасного державотворчого процесу в Україні.

7. Обґрунтувати прогностичні аспекти творчого використання прогресивних ідей національного досвіду просвітницької діяльності церкви в умовах реформування української освітньої системи.

Об'єкт дослідження – християнське виховання в Україні.

Предмет дослідження – концептуальні засади освітньої доктрини та діяльності Української Греко-Католицької Церкви в Україні (середина XIX–XX ст.).

Концепція дослідження полягає в характеристиці засад освітньої доктрини церкви, спрямованої на підготовку особистості до засвоєння і творчого розвитку духовної культури народу.

Стрижневою ідеєю дослідження є висвітлення широкомасштабної освітньо-виховної, громадсько-культурної й благочинної діяльності церкви в період національно-культурного відродження та визвольних змагань українського народу за збереження його етнічної самобутності, а також з'ясування її ролі в захисті надбань вітчизняної культури, у плеканні рідної мови, збереженні національної школи від асиміляційної політики урядів чужоземних країн.

Концепція дослідження охоплює три взаємопов'язані концепти, які сприяють реалізації провідної ідеї.

Методологічний концепт базується на використанні переваг системного підходу в єдності структурної, функціональної та теоретичної моделей, урахуванні особливостей національних традицій і ролі особистості в історії.

Теоретичний концепт передбачає виявлення основних положень теорії і практики морально-релігійного виховання, розроблених представниками церкви, а також визначення загальних особливостей освітньої доктрини на західноукраїнських землях у досліджуваній період. Духовенство теоретично обґрунтувало мету, головні завдання, принципи, форми, засоби та методи морально-релігійного виховання, котрі базувалися на засадах християнської моралі. Конкретизація мети виховання зумовила виокремлення трьох рівноправних її складових: індивідуальної, суспільної й релігійної. Завдяки наявності останньої виховна мета наповнюється новим духовним змістом. Першочерговим і найвищим виховним завданням стає моральна досконалість особистості. Фундаментальні особливості релігійної складової та їхня пріоритетність серед переліку завдань усіх виховних напрямів є тими

чинниками, що формують базовий і основоположний характер морально-релігійного виховання. З огляду на це духовенство та видатні педагоги вважають, що стрижневим і домінантним напрямом усього процесу національного виховання є насамперед моральне.

Оскільки теорія морального виховання передбачає обґрунтування закономірностей процесу формування відповідних рис характеру людини, а також її спрямування до конкретних дій, активної добродійної діяльності, цей напрям повинен мати пріоритетне значення в роботі всіх виховних суспільних інституцій: родини, дошкільця, середньої, фахової і вищої школи, громадських організацій.

Грунтовний аналіз та оцінювання позитивного історичного досвіду, проблем і недоліків досліджуваної проблеми в минулому можуть бути основою для вирішення наявних суперечностей інтелектуального і духовного розвитку особистості, а також моделювання змісту сучасної української освіти та виховання.

Технологічний концепт базується на розробці нових форм і методів активної творчої діяльності молоді, спрямованої на утвердження моральних цінностей в умовах нових історичних викликів.

Методологічною основою дослідження є: філософські положення про теорію наукового пізнання, об'єктивний, системний та історичний підхід до аналізу педагогічних явищ; положення про зв'язок історії з сьогоденням і доцільність творчого використання спадщини визначних педагогів у навчально-виховній практиці; положення про взаємозв'язок загальнолюдського і національного формування всебічно розвиненої, гуманної особистості та її духовності; національна зумовленість освіти і виховання культурно-історичним досвідом української педагогіки і шкільництва. Методологічними орієнтирами дослідження стали ідеї та настанови, висвітлені у державних нормативних документах України з проблем національної освіти і виховання.

Методи дослідження: для досягнення визначеної у дисертації мети і вирішення вищевказаних завдань використані теоретичні та емпіричні методи дослідження. *Теоретичні:* науково-бібліографічний метод вивчення архівних, бібліотечних і музейних каталогів, фондів, описів і бібліографічних видань, класифікація та систематизація літературних джерел з метою виявлення опорної джерельної бази й об'єктивних даних щодо освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви та її впровадження в Україні середини XIX–XX ст.; контент-аналіз філософської, історико-педагогічної, релігійної, психолого-педагогічної та спеціальної як вітчизняної, так і зарубіжної наукової літератури відповідно до теми дослідження; метод теоретичного аналізу і синтезу наявного педагогічного досвіду освіти з проблем морально-релігійного виховання, що дало змогу з'ясувати сучасний стан теорії та практики, підходи і напрями становлення та розвитку педагогічних ідей у цій галузі, визначити методологічні та теоретичні основи досліджуваної проблеми, врахувати вітчизняний і

зарубіжний досвід в обґрунтуванні змісту та структури активних організаційно-педагогічних форм, засобів і методів морально-релігійної освіти і виховання української молоді; інтерпретація та узагальнення опрацьованих матеріалів для формування висновків, рекомендацій і для визначення шляхів подальшого розвитку педагогічної освіти в Україні. *Емпіричні*: психологічні та педагогічні методи збору емпіричних даних (опитування, моделювання навчально-виховних ситуацій), якісний аналіз їхніх результатів, методи статистичного опрацювання результатів дослідження, що в сукупності дало змогу підтвердити ефективність функціональної моделі морально-релігійної освіти і виховання особистості у навчально-виховному процесі багатьох молодіжних організацій релігійного спрямування та різного типу загальноосвітніх навчальних закладів.

Теоретичну основу дослідження становлять: філософські концепції з вивчення особистості (Арістотель, Ф. Бекон, М. Бердяєв, Г. Гегель, І. Кант, Б. Паскаль, Платон, М. Реріх, Сенека, Сократ, В. Соловйов, П. Чаадаєв); положення та висновки з історії національної культури (Д. Антонович, В. Винниченко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, Д. Донцов, М. Драгоманов, В. Костомаров, Б. Лончина, О. Субтельний, І. Франко, Д. Чижевський); дослідження основ і механізмів морального виховання (О. Духнович, Я. А. Коменський, М. Макаренко, Г. Сковорода, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, П. Юркевич); теорія формування змісту морально-релігійного виховання (Г. Вашенко, О. Вишневський, Є. Жарський, В. Жуковський, О. Кульчицький, І. Огієнко); ідеї визначних культурно-громадських діячів і відомих галицьких педагогів про наукові основи організації навчально-виховного процесу (П. Біланюк, М. Галушинський, В. Левицький, О. Макарушка, С. Перський, І. Раковський, І. Ющишин, Л. Ясінчук); педагогічна спадщина представників українського духовенства, в якій проаналізовано теоретико-методичні засади християнської педагогіки (М. Барановський, І. Бартошевський, Ю. Дзерович, Г. Костельник, М. Конрад, О. Лешук, І. Назарко, Й. Осташевський, І. Ортинський, Й. Сліпий, А. Шептицький); наукові положення про діяльність греко-католицької церкви та її вплив на вирішення завдань морально-релігійного виховання молоді (І. Бойко, О. Гринів, М. Ваврик, А. Васьків, А. Великий, Ю. Волошин, В. Мокрий, С. Мудрий, І. Нагаєвський, А. Сапеляк, М. Стахів, Ю. Федорів, С. Цборох), про феномен українського греко-католицизму (Б. Гудзяк, І. Гарасим, С. Кияк, Н. Мадей, І. Мончак, О. Недавня, О. Турій), про суспільно-політичну та культурно-просвітницьку діяльність УГКЦ (А. Васьків, С. Гелей, С. Гнот, О. Єгрешій, Б. Іванишин, О. Киричук, О. Красівський, М. Кугутяк, М. Лозинський, М. Москалюк, І. Паславський, В. Перевезій, Я. Стоцький, О. Сурмач, Б. Трофим'як, М. Швагуляк); розробки, де висвітлено проблеми морально-релігійного виховання особистості на засадах православ'я (І. Власовський, О. Воронін, Т. Ільїна, І. Ісиченко, В. Карагодін, О. Каневська, О. Кравченко, Д. Степовик, Д. Пашенко, Л. Рощина, М. Талалай, Т. Тхоржевська).

Теоретичною базою дисертації також стали концептуальні ідеї педагогів (І. Бех, Л. Ваховський, А. Вихрущ, Л. Вовк, В. Галузинський, М. Євтух, Т. Завгородня, І. Курляк, В. Майборода, Н. Ничкало, О. Плахотнік, Г. Пустовіт, І. Руснак, Г. Сагач, М. Сметанський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Г. Філіпчук, М. Чепіль, Л. Штефан, М. Ярмаченко); ґрунтовні дослідження становлення і розвитку українського шкільництва та педагогічної думки Галичини (М. Барна, Г. Білавич, І. Гавришак, Д. Герцюк, С. Коляденко, С. Лаба, Д. Пенішкевич, В. Моцюк); рекомендації сучасних педагогів-науковців, присвячені теоретичним і практичним аспектам організації виховного процесу на засадах християнського світогляду (Р. Волянюк, Л. Генік, В. Жуківський, І. Климишин, І. Ковальчук, В. Кузь, М. Кухта, І. Мишишин, В. Москалець, Н. Сабат, Р. Яковишин, С. Ярмусь, Я. Яців).

Джерельну базу дослідження становлять документи й матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України): ф. 1 – Президії Верховної Ради УРСР, ф. 4648 – Уповноважених Ради у справах Руської православної церкви та Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР; Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України): ф. 1 – ЦК Компартії України; Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАУ у Львові): ф. 129 – Львівський Ставропігійський інститут, м. Львів; ф. 146 – Галицьке намісництво, м. Львів; ф. 178 – Крайова шкільна рада; ф. 179 – Кураторія львівського шкільного округу, м. Львів; ф. 201 – Греко-католицька митрополіча консисторія, м. Львів (1806–1945), ф. 309 – Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів; ф. 310 – Український університет у Львові, ф. 348 – Товариство “Просвіта”, м. Львів, ф. 358 – Шептицький Андрей – уніатський митрополит (1865–1944), ф. 359 – Назарук Осип Тадейович – адвокат, письменник, громадський і політичний діяч (1883–1940), ф. 408 – Греко-католицький митрополічий ординаріат, ф. 475 – Віденська митрополіча консисторія, м. Львів, ф. 508 – Марійське товариство молоді, м. Львів, ф. 684 – Протоігуменат монастирів чину св. Василя Великого, м. Львів (1883–1944); Державного архіву Тернопільської області (ДАТО): ф. 52 – Тернопільський окружний шкільний інспекторат, м. Тернопіль Тернопільського воєводства (1933–1939), ф. 161 – Тернопільське окружне управління союзу “Товариства шкіл людових”, ф. 194 – Тернопільська шкільна рада, ф. 231 – Тернопільське воєводське управління, м. Тернопіль, ф. р. 3239 – Уповноважений Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР по Тернопільській області, м. Тернопіль (1945–1965), ф. р. 3240 – Уповноважений Ради у справах Руської православної церкви при РМ УРСР по Тернопільській області, м. Тернопіль (1950–1965), ф. р. 3241 – Уповноважений Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР по Тернопільській області, м. Тернопіль (1966–1987), ф. р. 3429 – Управління служби безпеки України по Тернопільській області,

м. Тернопіль (1939–1963), ф. р. 3432 – Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання ОУН-УПА (1940–1998).

Опрацьовано закони Австро-Угорської імперії, Польської держави, статuti, звіти, протоколи засідань громадських товариств. Вивчено матеріали Центральної наукової бібліотеки НАН України імені Володимира Вернадського; Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України (відділи рідкісної книги та україніки), Львівської обласної науково-педагогічної бібліотеки, бібліотек Львівської богословської академії, Львівського національного університету імені Івана Франка (відділи україніки та рідкісної книги), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківської теологічної академії греко-католицької церкви, науково-довідкової бібліотеки Державного архіву Тернопільської області, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопільського національного економічного університету, Тернопільського краєзнавчого музею, Тернопільської вищої духовної семінарії імені Патріарха Й. Сліпого.

Окрема група джерел – публікації таких періодичних видань: “Наша школа”, “Газета школьна”, “Українська школа”, “Рідна школа”, “Шлях виховання й навчання”, “Учительський голос”, “Учитель”; релігійних: “Альманах Українських Богословів”, “Богословіє”, “Вісник Станіславської єпархії”, “Львівські Архієпархіальні відомості”, “Мета”, “Місіонер”, “Нива”, “Шематизм духовенства Львівської архієпархії”; діаспорних часописів: “Авангард”, “Благовісник”, “Вісті з Риму”, “Визвольний шлях”, “За рідну церкву”, “За патріархат”, “Свята Софія”, “Сучасність”, “Патріархат”. Використано також статистичні відомості, збірники документів, навчальні плани та програми, хроніки та статuti діяльності загальноосвітніх педагогічних закладів Галичини досліджуваного періоду, підручники та посібники, монографії, дисертації, автореферати, сучасну науково-педагогічну та історичну періодику, діаспорні мемуарні видання, збірники наукових праць, довідково-бібліографічну літературу, результати історико-педагогічних досліджень тощо.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від другої половини XIX ст. до кінця XX ст. Вибір *нижньої межі* дисертаційної роботи зумовлений активізацією національно-культурного, духовного життя українців Галичини, яке органічно було споріднене з церковною інституцією та освітніми перетвореннями (революційні події 1848–1849 рр., створення Головної Руської Ради сприяли зародженню уявлень про національне шкільництво в колах української духовної інтелігенції та створювали умови для розвитку структурних елементів виховної системи УГКЦ). *Верхня межа* збігається з кінцем XX ст., коли після реалізації політики державного атеїзму, у першому десятиріччі незалежності України, було розроблено нові концептуальні підходи до питань релігії та церкви з боку держави. Процес відродження незалежної демократичної України з її прагненням увійти повноправним членом у світову спільноту передбачає всебічне втілення в

суспільне та індивідуальне життя цивілізаційних основ життєустрою на основі загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад. Саме завдяки таким хронологічним межах дослідження є можливість отримати цілісну картину розвитку християнського виховання в нашій країні, виявити його закономірності, історичний зв'язок проблем минулого і сьогодення.

Наукова новизна і теоретичне значення результатів дослідження полягає в тому, що в дисертаційній роботі *вперше*:

- теоретично узагальнено на основі цілісного аналізу в історичній ретроспективі розвиток освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви;

- розкрито суспільно-політичні, соціокультурні та організаційно-педагогічні передумови становлення системи греко-католицької освіти;

- досліджено ефективність базових моделей освітньої доктрини церкви: *структурна* (загальноосвітні заклади, духовні навчальні установи, освітньо-виховна діяльність чернечих чинів, мирянські організації, благодійницькі заклади, система підготовки, перепідготовки викладачів і підвищення кваліфікації духовенства, видавничо-поліграфічна база, засоби масової інформації), *функціональна* (форми: богослужіння, реколекції, екзорти, уроки релігії, академії, прощі до святих місць; засоби: молитва, духовна література і музика, сакральне мистецтво, хоровий церковний спів, народно-релігійні свята й традиції; методи: формування свідомості, досвіду громадської поведінки, стимулювання і оцінки діяльності) та *теоретична* (мета виховання, виховний ідеал, принципи та завдання морально-релігійного виховання);

- запропоновано періодизацію розвитку теоретико-методологічних і методичних основ християнського виховання в досліджуваній період (*перший етап* “інституційне становлення і розвиток структурних елементів виховної системи церкви” (1848–1900 рр.), *другий* “формування теоретичних засад освітньої доктрини УГКЦ” (1901–1918 рр.), *третій* “утвердження освітньої доктрини церкви у виховних інституціях різного рівня і громадських організаціях” (1919–1938 рр.), *четвертий* “збереження системи морально-релігійного виховання в умовах окупаційного режиму” (1939–1945 рр.), *п'ятий* “реалізація освітньої доктрини УГКЦ в умовах підпілля” (1946–1991 рр.), *шостий етап* “реалізація концептуальних засад освітньої доктрини церкви в незалежній Україні” (серпень 1991 р. – донині);

- виявлено й схарактеризовано провідні тенденції розвитку теоретико-методичних основ християнського виховання на західноукраїнських землях (середина XIX–XX ст.);

- узагальнено значний обсяг джерел, які розкривають концептуальні положення теорії й практики морально-релігійного виховання, розроблені в процесі науково-педагогічної діяльності духовенства в Галичині;

- подано загальну наукову картину просвітницької діяльності церкви в радянський період, зокрема висвітлено роль духовенства для збереження національних засад морального виховання;

- схарактеризовано освітньо-культурний досвід співпраці школи, церкви і громадськості, в тому числі опікунської діяльності чернецих чинів (створення закладів дошкільної ланки: сиротинців – установ інтернатного типу, захоронки – закладів неповного дня);

Подальшого розвитку набули:

- основні дефініції теоретико-методичних основ християнського виховання (“морально-релігійне виховання”, “християнська педагогіка”, “освітня доктрина церкви”);

- характеристика системи релігієзнавчої освіти в умовах становлення незалежної України;

- дослідження шляхів впливу християнства на розвиток концептуальних засад вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування;

- обґрунтування шляхів творчого використання педагогічного доробку культурно-освітніх і релігійних діячів греко-католицької церкви в сучасній теорії та практиці морального виховання учнів.

У процесі дослідження уточнено:

- внесок суспільно-педагогічної діяльності митрополита А. Шептицького та патріарха Й. Сліпого у розвиток української науки;

- особливості освітньо-виховної діяльності релігійних центрів та організацій української діаспори;

- зміст, форми і методи катехитичної діяльності священників у навчальних закладах різного типу.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані у практичній розробці положень національного змісту навчання і виховання в школі; у підготовці підручників і навчальних посібників із загальної педагогіки, історії педагогіки та вітчизняної історії, релігієзнавства; у процесі викладання курсів “Історія педагогіки України”, окремих тем із курсу “Соціальна педагогіка”, спецкурсів “Теорія та методика морального виховання української молоді”, “Християнська етика” для студентів вищих педагогічних закладів різних рівнів акредитації, в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, а також для підготовки катехитів і вчителів християнської етики. Крім того, зроблені узагальнення сприятимуть подоланню стереотипів педагогічного мислення, творчому використанню історичного вітчизняного освітнього досвіду в сучасних умовах перебудови українського шкільництва, зокрема, у вирішенні окремих соціальних проблем й організації позаурочної та позашкільної виховної роботи в середніх школах, спрямованої на моральне виховання учнів.

На різних етапах наукового пошуку *впровадження результатів дослідження* в практику навчального процесу середніх і вищих закладів освіти здійснювалося в таких формах: ознайомлення викладачів і науковців з основними результатами дисертаційної роботи шляхом доповідей на засіданнях кафедр, учених рад, методичних семінарів, що проводилися в різних наукових закладах: у Тернопільському експериментальному інституті педагогічної освіти (довідка № 22 від 03. 03. 2008 р.), Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка (довідка № 1/378 від 20. 02. 2008 р.), Бердянському державному педагогічному університеті (довідка № 64/322-08 від 14. 02. 2008 р.), Мелітопольському державному педагогічному університеті (довідка № 417/16-19 від 12. 02. 2008 р.), Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (довідка № 17-14/351 від 14. 02. 2008 р.), Полтавському державному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка (довідка № 0930/01-37/47 від 22. 02. 2008 р.).

Особистий внесок здобувача полягає у праці, написаній у співавторстві з Т. Тхоржевською та І. Мицишин “Теоретико-методичні основи християнської педагогіки. Історико-педагогічний аспект” (м. Тернопіль, 2002), де авторськими є такі розділи: II. УГКЦ і національно-культурне відродження Галичини; III. Освітньо-виховна діяльність духовенства в Галичині; IV. Методика релігійно-морального виховання учнівської молоді; монографії “Концептуальні засади освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви в ХХ столітті”, що стала стипендіатом дослідної Фундації ім. О. Ольжича у галузі гуманітарних наук (м. Київ, 2007).

Апробація результатів дослідження відбувалася шляхом їхнього оприлюднення на міжнародних конференціях: “Кременецький лицей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині ХХ ст.” (м. Кременець, 2008), “Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості” (м. Донецьк, 2008), “Українська діаспора: історичні пошуки, еміграційні явища, культурно-мистецькі набутки, функціонування наукових установ” (м. Ніжин, 2007), “Культура народів України (література, мистецтво, релігія, народні традиції)” (м. Тернопіль, 2007), “Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті” (м. Львів, 2006), “Цінності християнської культури як фактор духовно-морального формування особистості” (м. Київ, 2002); всеукраїнських – “Розвиток змісту освіти як історико-педагогічна проблема” (м. Чернівці, 2003); “Кардинал Йосип Сліпий і сучасність” (м. Івано-Франківськ, 2002); регіональний – “Освіта як фактор забезпечення стабільності сучасного суспільства” (м. Тернопіль, 2004), науково-практичних конференціях, а також на щорічних звітних конференціях кафедр педагогіки Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти (1997–2008 рр.) та українознавства Тернопільського національного економічного університету (2006–2008 рр.).

Публікації. Результатами дослідження є 31 опублікована наукова і науково-методична праця (без співавторства – 29). Зокрема, це 2 монографії (1 у співавторстві), 22 статті у фахових періодичних науково-педагогічних виданнях, 2 навчально-методичних посібники (1 у співавторстві), 5 статей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук “Система морального виховання учнів загальноосвітніх шкіл Галичини (1900–1939 рр.)” захищена в 2000 р. Матеріали кандидатської наукової роботи у тексті докторської не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Дослідження складається зі вступу, шести розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків та списку використаних джерел. Вона викладена на 507 сторінках, містить 11 таблиць, 3 рисунки, 24 додатки на 45 сторінках. Список використаних джерел становить 1082 найменування, з яких: 19 польською мовою, 117 архівних справ на 69 сторінках. Основний зміст дисертаційної роботи подано на 405 сторінках тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, вибір теми дослідження, аргументовано його хронологічні межі, визначено мету, завдання, об’єкт і предмет наукової роботи, сформульовано концепцію, обґрунтовано методологічну та теоретичну основи дисертації, визначено методи, охарактеризовано джерельну базу, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення, наведені дані щодо апробації результатів дослідження.

У першому розділі – **“Українська Греко-Католицька Церква і національно-культурне відродження України як історико-педагогічна проблема”** – висвітлено стан розробки проблеми, схарактеризовано церкву як релігійно-національну інституцію; досліджено суспільно-педагогічну діяльність митрополитів; подано аналіз просвітительської діяльності церкви.

Важливим чинником національно-культурного відродження України у другій половині XIX – першій третині XX ст. була Українська Греко-Католицька Церква, яка базувалася на духовно-релігійних джерелах київського християнства, організаційно оформившись у результаті Берестейської унії в 1596 р. Феномен українського греко-католицизму формувався в складному духовному й культурному просторі – за умов так званого “перехрестя” між християнським Сходом і Заходом, що вважають етапом еволюції духовного самовизначення українців. Церква набула характеру сутнісного національного завдання, реалізація якого була тотожною самому збереженню українців як нації. Дослідження свідчить, що греко-католицький обряд – це не лише форма віросповідання, а історично складена й освячена традицією органічна єдність віровчення і культури

українського народу, вияв і чинник його духовності. Обрядовість греко-католицької церкви відіграла важливу роль у становленні національної ідеї та розвитку системи національного шкільництва.

У розділі викладено стан дослідженості історико-педагогічного аспекту проблеми. Зважаючи на доволі велику кількість наукових робіт, в яких тією чи іншою мірою досліджено проблеми розвитку теоретико-методологічних основ християнської педагогіки в Україні, доцільно, на нашу думку, здійснити їхній аналіз за кількома групами. Так, у *першій* групі виокремлено наукові та публіцистичні праці видатних культурно-громадських діячів Галичини, педагогічну спадщину представників українського духовенства, в якій теоретично обґрунтовано засадничі ідеї морально-релігійного виховання учнівської молоді (М. Барановський, І. Бартошевський, М. Галушинський, Я. Головацький, Ю. Дзерович, Г. Костельник, М. Конрад, І. Лаврівський, Й. Левицький, О. Лешук, Й. Лозинський, І. Могильницький, І. Назарко, О. Огоновський, М. Осадца, Й. Осташевський, І. Ортинський, Й. Сліпий, А. Шептицький). Проведений греко-католицьким духовенством аналіз різних підходів підтвердив, що єдино прийнятним світоглядним фундаментом виховних теорій є християнське вчення. Морально-релігійне має бути стрижнем і пронизувати систему національного виховання, наповнювати її особливим духовним змістом, формувати нові ідеали. Такий вибір обґрунтовується його історичною традиційністю та відповідністю менталітету українського народу.

Друга група – це роботи вчених радянської доби, присвячені досліджуваній проблемі (В. Беляєв, В. Добричева, В. Замлинський, Г. Кирилюк, Л. Маянська, Д. Міньковецький, І. Мигович, І. Миронюк, П. Петлякова, Н. Софронова, І. Тельман). Характерною ознакою праць перелічених авторів було утвердження в свідомості читача негативного стереотипу ставлення до діяльності УГКЦ. Ця позиція в історіографії домінувала аж до розпаду СРСР. З огляду на це стан розробки цього питання не відповідав науковій об'єктивності.

Третю групу становлять дослідження просвітницької діяльності УГКЦ науковців української діаспори. Джерелами з історії греко-католицької церкви та українського чернецтва є праці таких учених діаспори: Б. Боцюрківа, М. Ваврика, А. Великого, І. Гриньоха, В. Качмара, І. Музички, І. Назарка, М. Стахіва, П. Сениці, Ю. Федоріва, І. Хоми, С. Цьорох, М. Чубатого, І. Шевціва. Наукові здобутки у вивченні певних “зрізів” окресленої проблеми мають також такі зарубіжні українські дослідники: М. Василик, О. Воронін, В. Косик, І. Лисяк-Рудницький, І. Огієнко (митрополит Іларіон), І. Ортинський, Н. Полонська-Василенко, М. Рудницька, А. Сапеляк, С. Сенік, І. Химка. Науковці зарубіжжя значною мірою заповнили тематичне поле, яке змушені були оминати вчені СРСР. Проте першим не вистачало радянських архівних джерел для повноцінної аргументації висунутих положень.

Четверта група – праці сучасних вітчизняних педагогів, істориків, релігієзнавців, філософів, присвячені різним аспектам освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви середини XIX–XX ст. Теоретичною базою є дослідження з історії розвитку школи, освіти і педагогічної думки в Україні та за кордоном таких відомих науковців як, І. Бех, В. Галузинський, М. Євтух, С. Золотухіна, Т. Завгородня, В. Кемінь, І. Курляк, В. Лозова, В. Майборода, Н. Ничкало, О. Плахотнік, Г. Пустовіт, І. Руснак, Г. Сагач, М. Сметанський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Г. Філіпчук, М. Чепіль, М. Ярмаченко. Ґрунтовне вивчення процесів становлення і розвитку українського шкільництва та педагогічної думки Галичини здійснили М. Барна, Г. Білавич, І. Гавришак, Д. Герцюк, С. Коляденко, С. Лаба, В. Моцюк, Д. Пенішкевич. Історико-педагогічні проблеми діяльності греко-католицької церкви висвітлено в працях І. Андрухів, Р. Беланова, С. Вдович, Л. Генік, І. Мищишин, Ж. Ковби, Р. Яковишина. Пошук теоретичних і практичних шляхів організації виховного процесу на засадах християнського світогляду відображають наукові роботи Р. Волянюк, І. Ковальчук, В. Кузя, М. Кухти, В. Москальця, Н. Сабат, Я. Яціва. Засадничі ідеї християнства в контексті кризи сучасної педагогічної науки вивчав А. Вихрущ. Християнську педагогіку у сучасній українській виховній системі досліджують О. Вишневський, В. Жуковський, Т. Ільїна, О. Каневська, І. Климишин, Т. Тхоржевська, С. Ярмусь.

Окремий блок у дисертаційній роботі становлять праці релігієзнавчо-історичного характеру, в яких вивчається взаємозв'язок етнонаціональних і державотворчих процесів з релігійно-церковними. У цьому контексті важливе значення мають дослідження С. Барана, Я. Грицака, М. Грушевського, Д. Дорошенка, А. Колодного, І. Крип'якевича, В. Липинського, І. Нагаєвського, О. Субтельного, М. Чубатого, П. Яроцького. Вивчення і критичний аналіз матеріалів окреслених груп джерельної бази дали змогу виробити власне бачення процесу становлення концептуальних основ освітньої доктрини УГКЦ та її впровадження в Україні, у кількісних та якісних, історико-педагогічних та етнополітичних вимірах простежити її розвиток у середині XIX–XX ст.

Аналіз розвитку шкільництва і педагогічної думки в контексті національно-культурного відродження України дав змогу умовно виокремити етапи педагогічної діяльності Української Греко-Католицької Церкви.

Для розуміння суті освітньої діяльності УГКЦ упродовж досліджуваного періоду важливо пам'ятати про два попередні етапи (1596–1772 рр., 1772–1848 рр.), а також про освітні традиції в Україні після хрещення Київської Русі. До середини XIX ст. завдяки реформам австрійського уряду в галузі освіти створювалися передумови для національно-культурного відродження українців. І хоча значна частина греко-католицького кліру, зокрема, нижче, парафіяльне духовенство та чернечий орден Василіан, який мав елітарні позиції в греко-католицькій церкві, асимілювалася з польською культурою, відображаючи політичні

ідеали цієї держави, серед його представників виокремлюються особи (І. Могильницький, І. Лаврівський, Й. Левицький, Й. Лозинський та ін.), які свідомо захищають права галицьких українців, наполягаючи насамперед на шанобливому ставленні до рідної мови та “руських” традицій. Відновлення Галицької митрополії в 1807 р. позитивно вплинуло на пришвидшення культурно-освітніх процесів у галицькому суспільстві. Книговидавничу справу, діяльність у напрямку захисту української мови й літератури продовжив гурток “Руська Трійця”, який започаткував новий демократичний етап розвитку Галичини. Стараннями духовенства створено значну кількість парафіяльних шкіл, засновано дяко-вчительський інститут і таким чином налагоджено підготовку українських учителів. Це сприяло зародженню уявлень про національне шкільництво в колах української духовної інтелігенції, формувало усвідомлення важливості школи та її ролі для розвитку нації, активізувало боротьбу за національно-культурне відродження українців Галичини.

Перший етап досліджуваного періоду – це “інституційне становлення і розвиток структурних елементів виховної системи церкви” (1848–1900 рр.). Якщо в 40-і рр. XIX ст. греко-католицька церква мала значний вплив на формування української інтелігенції в Галичині (із 43 книжок, опублікованих у 1837–1850 рр. українською мовою, 40 були написані священиками) і національно-культурний рух був органічно споріднений з цією духовною установою, то в 60–70-ті рр. XIX ст. він уже базувався на неформальному взаєморозмежуванні між церквою і світською інтелігенцією, оскільки остання набула автономного статусу. Неоднаковою була і динаміка розвитку шкільництва. Якщо “Конкордат” у 1855 р. поставив школу в повну залежність від церкви, то вже державний закон від 14 травня 1869 р., який визначив структуру системи освіти, вивів навчальну установу з-під церковної опіки, проголосивши обов’язкову і безоплатну початкову освіту. Використовуючи конституційні передумови, українці зуміли створити в краї культурно-освітні організації (“Галицько-Руська Матиця”, “Народний Дім”, “Руська Бесіда”, “Просвіта”, Товариство ім. Т. Шевченка та ін.), які дбали про розвиток шкільництва, створювали видавництва і таким чином впливали на формування національної свідомості населення.

На *другому етапі* – “формування теоретичних засад освітньої доктрини УГКЦ” (1901–1918 рр.) – головним завданням галичан в освітній справі на початку XX ст. стала націоналізація школи, створення альтернативної до державної системи приватного українського шкільництва, розробка видатними релігійно-освітніми діячами (М. Барановський, І. Бартошевський, О. Бачинський, Є. Гузар, А. Торонський, А. Шептицький, І. Ющишин) концептуальних засад теорії та практики освітньої доктрини церкви. Однією з найважливіших проблем культурно-освітнього життя Східної Галичини була ідея створення у м. Львів Українського університету, необхідність відкриття якого обґрунтував у виступі в Палаті Панів (28 червня 1910 р.) А. Шептицький. Спроби митрополита призупинити репресивні

урядові акції оцінено в контексті його як релігійно-моральних принципів, так і завдань національно-культурного відродження українського народу.

Третій етап “утвердження освітньої доктрини церкви у виховних інституціях різного рівня і громадських організаціях” (1919–1938 рр.) характеризується гострим протистоянням полонізаційній політиці уряду, завершенням розробки теоретичних засад національного шкільництва і виховання. У напрямку національно-культурного відродження українців та освітньої доктрини церкви керівництво УГКЦ насамперед забезпечило виховання високоосвічених і висококваліфікованих кадрів. На розвиток релігійної освіти та богословської науки спрямовувались значні інтелектуальні та духовні зусилля, приватні та церковні кошти. Суттєву роль у становленні та розвитку греко-католицької освіти відіграло відкриття у м. Львів Богословської академії – вищого навчального закладу європейського рівня.

Четвертий етап “збереження системи морально-релігійного виховання в умовах окупаційного режиму” (1939–1945 рр.) визначається розвитком богословської освіти і науки у період Другої світової війни. Незважаючи на постійний контроль німецької влади, церква відновила діяльність закритих радянським урядом Богословської академії, Богословського наукового товариства і низку видавництв, що сприяло розвитку національно-культурного життя та шкільництва, утвердженню християнських моральних засад у суспільстві.

П'ятий етап “реалізація освітньої доктрини УГКЦ в умовах підпілля” (1946–1991 рр.) присвячений розвитку освітньої доктрини УГКЦ у період радянської тоталітарної системи. Особливого значення набуває освітньо-виховна діяльність церкви в умовах еміграції. На обґрунтованих Й. Сліпим концептуальних засадах морально-релігійного виховання базувалася практика навчально-виховного процесу Духовної семінарії, Богословського наукового товариства, Українського католицького університету, що створювало передумови для розвитку теоретичних та практичних аспектів освітньої доктрини УГКЦ.

Виокремлення *шостого етапу* “реалізація концептуальних засад освітньої доктрини церкви в незалежній Україні” (серпень 1991 р. – донині) – зумовлено становленням і розвитком системи греко-католицької освіти та виховання в сучасних умовах. У цей час відбувається уточнення теоретичних засад освітньої політики, апробація ефективності форм і методів виховання, розробка прогностичних моделей, спрямованих на духовний розвиток особистості.

Аналіз концептуальних засад богословської освіти УГКЦ окресленого періоду дає змогу виокремити структурну модель освітньої системи церкви на сучасному етапі становлення незалежної України (рис. 1).

Таким чином, в умовах розвитку сучасного українського суспільства і національної системи освіти та виховання проаналізовані вище аспекти є актуальними, оскільки впродовж досліджуваного періоду релігійно-освітні діячі та галицькі педагоги зуміли закласти теоретико-методичні підвалини

національного шкільництва та реалізувати основні положення освітньої доктрини церкви.

У другому розділі – **“Науково-педагогічна діяльність духовенства в Галичині”** – схарактеризовано організаційно-педагогічні передумови підготовки священників; обґрунтовано вплив духовенства на морально-релігійне виховання молоді; розкрито зміст, форми і методи катехитичної діяльності священників у навчальних закладах.

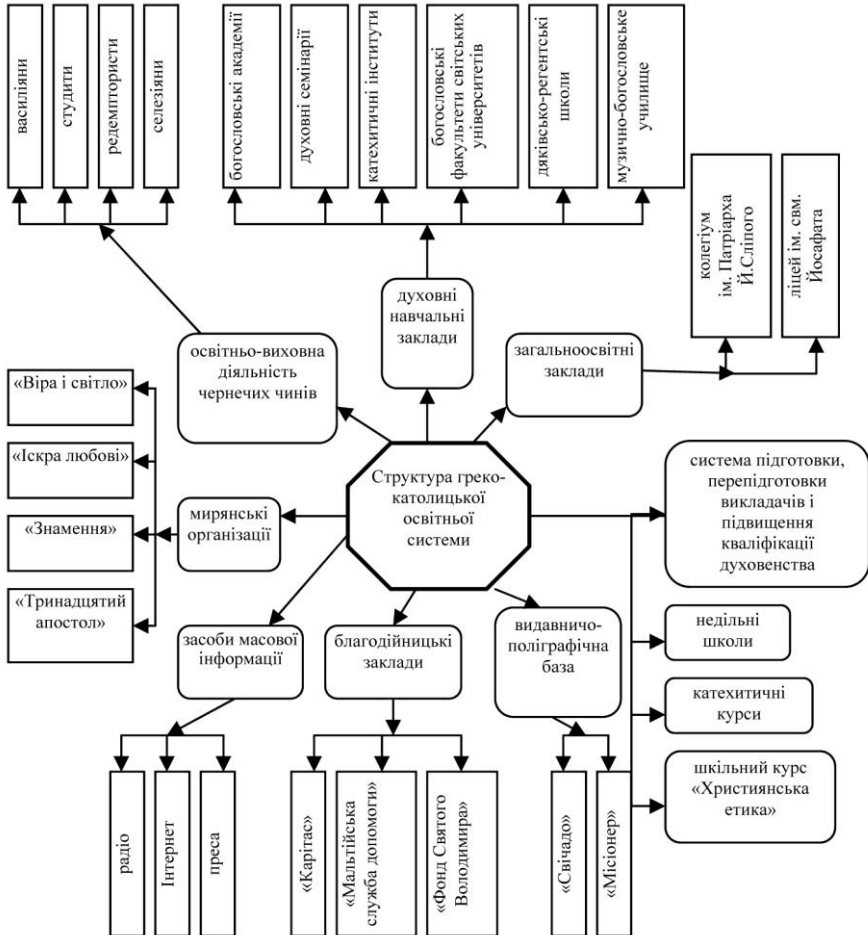

Рис. 1. Структурна модель освітньої системи УГКЦ

3 метою розгортання широкомасштабної освітньо-виховної, громадсько-культурної й благочинної діяльності пріоритетними завданнями церкви в контексті дослідження організаційно-педагогічних передумов підготовки священників до душпастирської діяльності визначено такі:

- організація Богословського наукового товариства, а також розвиток власної богословської школи, що суттєво вплинуло на авторитет церкви в її прагненні до створення у м. Львів науково-богословського центру Галичини;
- активізація релігійно-видавничої діяльності (заснування часопису “Богословіє”), що дало змогу збагатити українську богословську школу новими творами морально-релігійного змісту в галузях філософії, теології, педагогіки, історії церкви тощо й відповідно зробити значний внесок у скарбницю католицької богословської науки на міжнародному рівні;
- створення й розвиток системи греко-католицької освіти: заснування й функціонування духовних малих і великих семінарій, відкриття у м. Львів Богословської академії – вищого навчального закладу європейського зразка;
- освітньо-виховна робота в різних суспільних інституціях (школах, сиротинцях, дошкільних установах) і громадсько-виховна діяльність в організаціях (Католицька Акція, Український Католицький Союз, Марійські дружини);
- сприяння освітньо-виховній діяльності чернечих чинів й заснування ними власної приватної національної системи освіти, починаючи із захоронок, сиротинців, початкових і фахових шкіл (у тому числі вчительських і захоронкарських семінарій) і завершуючи гімназіями та ліцеями.

Встановлено, що науково-педагогічна діяльність духовенства в Галичині у першій половині ХХ ст. Мала важливе значення для розвитку української педагогічної думки. Впродовж окресленого періоду завдяки активній суспільно-педагогічній праці його представників відбулося поетапне формування системи приватного національного шкільництва. Зважаючи на важливе значення особи священика у період національно-культурного відродження України, вважаємо, що він виконував роль не тільки духовного наставника парафіян, а й обов’язки народних учителів-просвітителів, які сприяли утвердженню української національної ідеї, а також вирішували проблеми соціально-культурного характеру (створювали читальні та бібліотеки, здійснювали духовну опіку дітей, надавали матеріальну і моральну допомогу убогим родинам, організовували курси для неграмотних, різного роду бурси, фахові майстерні, поради для вибору професій та ін.).

Акцентовано увагу на тому, що вагоме місце в душпастирській діяльності священиків посідала їхня катехитична робота у навчально-виховному процесі шкіл. Для аналізу науково-педагогічної спадщини духовенства цінними є наукові праці тогочасних релігійно-освітніх діячів і педагогів (І. Бартошевського, М. Галушинського, Ю. Дзеровича, В. Калиновича, О. Макарушки, І. Пачовського, С. Русової, І. Ющишина та ін.), в яких синтезовано досягнення науки і традиційного релігійного виховання. У наукових розвідках галицьких учених зроблено висновок про те, що катехитична діяльність священиків спрямовувалася на утвердження високоморальних ідеалів в учнівської молоді, була чинником гуманізації освіти. Високу результативність навчально-виховного процесу на уроках релігії в школах Галичини забезпечувало гармонійне поєднання методів, форм і засобів виховання (рис. 2).

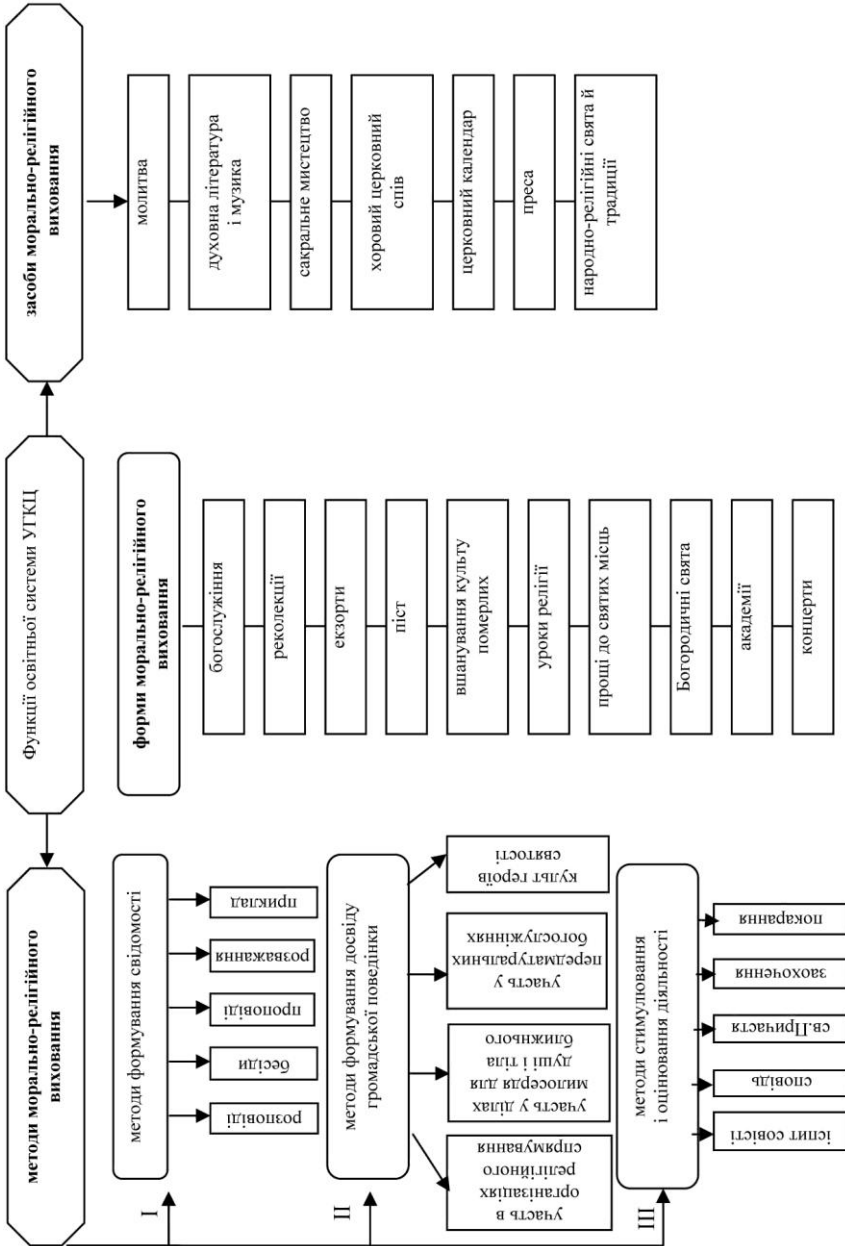

Рис. 2. Функціональна модель освітньої системи УГКЦ

Реалізувати завдання морально-релігійного виховання на практиці, бути організатором такого процесу міг лише відповідно кваліфікований катехит, що здобув як ґрунтовні теологічні, так і психолого-педагогічні знання, а також володів елементами педагогічної майстерності.

Таким чином, науково-педагогічна діяльність духовенства в Галичині наприкінці XIX – у першій половині XX ст. відіграла значну роль у розвитку української педагогічної думки, була цінним джерелом для опрацювання теоретико-методологічних аспектів національної системи виховання. Завдяки активній суспільно-педагогічній праці духовенства відбулося поетапне формування системи приватного національного шкільництва.

У третьому розділі – **“Досвід морально-релігійного виховання галичан у церковних братствах і молодіжно-релігійних об’єднаннях”** – висвітлено практику морально-релігійного виховання галичан у церковних братствах, досліджено Католицьку Акцію як чинник морально-релігійного виховання української молоді, проаналізовано зміст, форми і методи морально-релігійного виховання галицької молоді в Марійських дружинах.

У дисертації вказано, що створення християнських товариств, молодіжних об’єднань і церковних братств стало важливим компонентом системного підходу багатьох установ, окремих діячів освіти і науки до вирішення завдань морально-релігійного виховання молоді. Аналіз досвіду роботи організацій релігійного спрямування дає підстави стверджувати про позитивний вплив їхньої праці на морально-релігійне виховання західних українців та виокремити головні особливості змісту їхньої діяльності.

1. Церковні братства:

- об’єднували найбільш побожних, морально стійких, національно-свідомих парафіян, які стали опорою у християнському житті та дієвим чинником у душпастирській діяльності священників;

- пропагували практичне втілення християнських засад у повсякденному житті шляхом засвоєння національних норм і традицій, багатой духовної культури народу;

- сприяли морально-релігійному вихованню дітей, формуючи характерні для родинного осередку чесноти: шанування старших, любов до батьків, повагу до праці тощо;

- цілеспрямовано працювали над підвищенням рівня педагогічної культури батьків, жорстко обмежували вияви аморальної поведінки молодих односельців (“парубоцька рада”);

- налагоджували багатобічну добродійну діяльність, організовували акції благодійності, жертвовності та милосердя (допомога хворим, інвалідам, сиротам, удовам, соціально скривдженим).

2. Католицька Акція як виразник європейського християнсько-апостольського руху на західноукраїнських землях щодо духовного оновлення й культурного відродження українців Галичини, своєрідна

практична школа, в якій миряни у тісній співпраці з духовенством могли реалізувати основні положення теорії й практики християнського виховання у трьох напрямках – релігійному, соціальному та національному:

- сприяла ґрунтовній праці над духовним самовдосконаленням особистості, що є одним із засобів морально-релігійного виховання;
- особливу увагу звертала на апостольство вишколу світських провідників;
- ініціювала створення Католицької Акції Української Молоді, метою якої було формування християнського світогляду та всебічний гармонійний розвиток учасників.

3. Члени Марійських дружин для забезпечення високої результативності виховного процесу:

- відзначалися чіткою структурою організації, підпорядкованістю вищим підрозділам, демократичним стилем роботи, що створювало відповідні передумови для ефективної творчої діяльності;
- дотримувалися так званого “принципу еліти”, що передбачав жорсткий відбір учасників (критеріями відбору були: активність, працьовитість, високий рівень духовності, патріотизму);
- застосовували спеціальні педагогічні технології, що базувалися на специфічних методах, принципах, формах і засобах (спільні реколекції, адорації – молебні до Божої Матері, прощі до святих місць, урочисте відкриття свят на честь Діви Марії та Свята матері, щоденна індивідуальна молитва, вивчення релігійних богородичних пісень, віршів, колядок та ін.);
- розвивали видавничу діяльність (“пресову акцію”), пропагуючи серед українського населення ідею розвитку учнівської молоді засобами рідної мови, збереження віри і традицій своїх батьків;
- активізували діяльність родини, школи, церкви і самодіяльних організацій щодо вироблення типового образу української дівчини як прикладу для наслідування українською молоддю галицьких шкіл.

Науковий аналіз і осмислення визначених питань, пов’язаних із досвідом морально-релігійного виховання галичан у церковних братствах і молодіжно-релігійних об’єднаннях, є важливими та актуальними завданнями педагогічної науки, оскільки сприятимуть у вирішенні окремих соціальних проблем й організації позаурочної та позашкільної виховної роботи в середніх школах, спрямованої на моральне виховання учнів.

У четвертому розділі – **“Освітньо-виховна діяльність Української Католицької Церкви в умовах еміграції”** – проаналізовано причини, проблеми і перспективи української еміграції як чинник збереження національної ідентичності; досліджено особливості освітньо-культурної діяльності релігійних центрів та організацій української діаспори; охарактеризовано просвітительську діяльність патріарха Й. Сліпого.

На основі історико-педагогічного аналізу праць вітчизняних учених (Ф. Заставного, Н. Кочан, М. Кравця, Б. Лановика, В. Руснака, О. Субтельного та ін.) з'ясовано, що в історії української еміграції виокремлюють також чотири хвилі переселенського руху: *перша* – з останньої чверті XIX ст. до початку Першої світової війни; *друга* – період між двома світовими війнами; *третья* – проміжок часу після Другої світової війни; *четверта* – сучасний етап українського суспільства.

Разом із першими українськими переселенцями, за віросповіданням переважно греко-католиками, освоювали нові землі та формували основи церковних організацій греко-католицькі священники та представники світської інтелігенції. Вони сприяли організації системи українського шкільництва та розширенню мережі благодійницьких товариств, започатковували перші парафії та єпархії, налагоджували церковно-релігійне життя відповідно до конкретних умов і потреб. Дослідження підтвердило, що підґрунтям греко-католицизму, школою морально-релігійного виховання та підготовки кадрів духовенства вважаються чоловічі чернечі ордени – Василіан, Редемптористів, Студитів, Селезіан, які діють у країнах поселення. Освітньо-виховна діяльність чернечих чинів має глибоке історичне коріння і характерна майже для всіх українських монаших об'єднань. У педагогічній діяльності чернечі згромадження намагалися використовувати найновіші досягнення як вітчизняної, так і зарубіжної теорії та практики. Виховний процес, що базувався на засадах християнської моралі й був проіннятий національним духом, створював відповідні передумови для формування нового покоління українців.

Представники української діаспори реалізують традиційні форми існування – земляцтва, національно-культурні спільноти, напіврелігійні організації, використовують нові організаційні структури: з'їзди, конгреси, форуми, сприяючи розбудові міжнаціональних і міжнародних відносин та поширенню позитивного іміджу України.

Важливу соціополітичну та просвітницьку функції виконують у діаспорі церковні засоби масової інформації. У місцях компактного проживання українців готувалися спеціальні радіотелепрограми, зокрема, працювала українська редакція “Радіо Ватикан”, що сприяло пошуку шляхів реалізації освітньо-виховних завдань у нових суспільно-політичних умовах.

У дисертації вказано, що науково-педагогічна спадщина Й. Сліпого має загальнонаціональне значення. Керівник церкви здійснював суспільно-педагогічну діяльність паралельно в теоретичній і практичній площинах: розвивав українську богословську науку, будучи засновником Українського богословського товариства, головним редактором журналу “Богословіє”, ректором Духовної семінарії та Богословської академії у м. Львів. У ватиканський період під його керівництвом Українська Греко-Католицька Церква відновила діяльність синодів і зміцнила організаційну структуру,

заснувала Український католицький університет, Духовну семінарію, Кафедральний собор у м. Рим. Закцентовано увагу на активній участі Й. Сліпого в роботі Другого Ватиканського Собору, на якому він висунув вимогу надати УГКЦ патріархального статусу.

Таким чином, вивчення освітньо-виховної діяльності Української Католицької Церкви в умовах еміграції вважаємо важливим завданням педагогічної науки, оскільки це головні джерела для збагачення теорії й практики навчально-виховного процесу учнівської молоді в сучасних умовах.

У п'ятому розділі – **“Просвітницька робота Української Греко-Католицької Церкви в УРСР”** – висвітлено суспільно-політичні події, на тлі яких розвивалися богословська наука і шкільництво у період Другої світової війни (1939–1945 рр.); проаналізовано процес ліквідації УГКЦ – причини і наслідки (1946–1953 рр.); розглянуто активізацію просвітницької діяльності “катакомбної” церкви в період десталінізації (1954–1964 рр.), а також тоталітарно-атеїстичну систему та діяльність греко-католицької церкви (1965–1991 рр.) як історико-педагогічну проблему.

На основі аналізу матеріалів періодичних видань та архівних джерел другої половини ХХ ст. з'ясовано, що питання, пов'язані з просвітницькою роботою Української Греко-Католицької Церкви в УРСР, вийшли за межі лише церковно-релігійних проблем і стали важливим явищем суспільно-політичних відносин. Відображено факти, які зумовили розвиток освітньої доктрини церкви, оскільки досвід боротьби за християнські ідеали в умовах тоталітарної системи сам собою є безцінним надбанням християнської культури та ідеології й потребує ґрунтовного аналізу наявних моделей педагогічних систем за критеріями гуманізму. У процесі дослідження в цьому розділі визначено основні тенденції й враховано кількісні та якісні зміни, що відбулися в просвітницькій діяльності Української Греко-Католицької Церкви в УРСР.

Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що греко-католицьке духовенство у трагічний для України період Другої світової війни, прагнучи зберегти і зміцнити духовно народ, його традиційно високі морально-етичні цінності, наголошувало на необхідності відродження людини і родини, плеканні родинного християнського життя, закликала до національної єдності. Незважаючи на воєнні перипетії, церква продовжувала роботу архієпархіальних соборів, які стали своєрідною школою виживання в умовах окупаційного режиму, що дало змогу духовенству вистояти війну, репресії, сконсолідувати віруючих навколо себе. Важлива роль у розвитку богословської освіти і науки належала греко-католицькій Богословській академії у м. Львів, яка відновила роботу восени 1941 р. У цей період в академії діяло два факультети – теологічний і філософський. Одночасно з Богословською академією було відновлено діяльність Богословського наукового товариства. Друкованим органом обох інституцій був кварталник

“Богословіє”, головним редактором якого став Й. Сліпий. У цьому виданні опубліковані наукові праці кращих представників богословської думки та історії греко-католицької церкви – Т. Галушинського, Г. Костельника, А. Іщака, В. Лаби, С. Скрутения та ін.

Вказано, що інспірований режимом Львівський собор (1946 р.) відбувся внаслідок спланованої політики радянської влади. У знищенні Української Греко-Католицької Церкви були однаково зацікавлені як держава, так і Російська Православна Церква, яку режим перетворив на державну інституцію. Перехід частини греко-католицьких священників під юрисдикцію “режимної церкви” мав формальний характер. Фактично протягом тривалого проміжку часу вони зберігали свій обряд, культуру й духовність у межах так званого “катакомбного” етапу УГКЦ. Найбільший опір ліквідації церкви чинили монастирі, які, здійснюючи місіонерську роботу, спрямовану проти московського православ'я, залишалися своєрідними островами українського католицизму.

Становленню радянської освітньої системи як і процесу соціалістичної перебудови краю загалом протидіяла значна частина населення, в тому числі й місцеві працівники освіти (в усіх західних областях у 1950 р. звільненню підлягали 1529 учителів, з них 1129 місцевих і 400 тих, які прибули зі сходу УРСР). Це протистояння зумовлювалося рішучим зламом традиційних устоїв соціально-економічного, політичного й духовного життя населення краю, несумісністю традиційно усталеної освітньо-виховної системи і радянської, що її змінювала.

Специфіка церковно-релігійного життя представників західноукраїнських земель на зламі 1950–1960-х рр., з одного боку, була зумовлена широкомасштабним розгортанням антирелігійних заходів, а з іншого – опором західноукраїнського суспільства діям органів влади (у боротьбі проти радянського уряду підпільники ОУН-УПА вчинили 14,5 тис. диверсій, жертвами яких стало не менш ніж 30 тис. партійно-радянських активістів). Традиційні особливості духовного життя західних українців полягали у визнанні пріоритетності загальнолюдських орієнтацій, сповідуваних релігією, що забезпечувало міцні позиції церковних інститутів у регіоні.

У традиційну освітньо-виховну систему, одним з головних завдань якої впродовж століть було національно-патріотичне виховання молодого покоління, запроваджувалися інтернаціональні засади радянської системи. У них національно свідома громадськість вбачала загрозу для національно-патріотичного виховання. Войовничий атеїзм радянської школи призводив до розриву шкільного виховання та родинного, до створення подвійної моралі у школярів.

Особливістю хрущовського періоду стало формування тісних зв'язків підпілля УГКЦ з Римсько-Католицькою Церквою, які виявлялися в тому, що віруючі “катакомбної” церкви часто були змушені відвідувати відправи в

костелах, до чого їх спрямовувало греко-католицьке духовенство. Підпілля отримувало від католицьких священиків широкий спектр навчально-методичних і освітньо-виховних засобів, які використовувало у просвітницькій роботі (зокрема, католицьку літературу, богословські реферати, твори сакрального мистецтва, дозвіл на проведення сповіді для греко-католицьких віруючих у приміщенні костелу тощо).

Зауважимо, що релігійно-церковні проблеми, характерні для етапу хрущовської десталінізації, у загальних рисах успадкував і брежнєвський режим, який обмежував релігійну свідомість населення, використовуючи для цього як чинне законодавство, атеїстичну пропаганду, так і різні форми й методи антирелігійної боротьби (зняття з реєстрації церков, засилання агентів у середовище священнослужителів і церковної ієрархії, заборона педагогічної праці представникам духовенства та навчання дітей релігії, обмеження можливостей здобути освіту віруючим тощо).

Пріоритетним завданням церкви у цей період вважалося поповнення монаших чинів і висвячення молодих священиків. В умовах підпільної діяльності УГКЦ навчально-виховний процес переважно був довготривалим і мав індивідуальний характер. Навчальна програма була значно вужчою, ніж у колишніх регулярних семінаріях, і містила лише найважливіші та найнеобхідніші предмети для практичного душпастирювання: моральне і пастирське богослов'я, догматику, канонічне право, обрядовість, Святе Письмо, філософію, етику, церковну історію та церковний спів. Таким чином, освітньо-виховний процес загалом базувався на засадах християнського світогляду.

Доведено, що боротьба за поновлення прав Української Греко-Католицької Церкви була складовою релігійного відродження в Україні, характерного для горбачовської перебудови. Процес легалізації УГКЦ розглядаємо в контексті державно-церковних відносин в Україні.

За результатами здійсненого дослідження можна зробити висновок, що вивчення просвітницької роботи УГКЦ в УРСР відкриває можливості для вирішення важливих та актуальних завдань педагогічної науки в освітньому просторі України на основі творчого використання науково-теоретичної спадщини та практичної діяльності представників духовенства в контексті історії педагогіки і потреб сучасної педагогічної науки і практики.

Новий період розпочався в 1991 р. й продовжується донині. Його характерною ознакою стало повернення до історичних традицій і пошук нових форм і методів роботи християнського виховання.

У шостому розділі – **“Сучасна Українська Греко-Католицька Церква в контексті державної освітньої політики”** – подано загальну характеристику процесу легалізації УГКЦ у контексті державно-церковних відносин в Україні; розглянуто становлення та розвиток освітньої системи УГКЦ та її реалізацію на сучасному етапі.

У дисертації наведено й проаналізовано факти, котрі свідчать про те, що в період горбачовської модернізації на хвилі демократизації суспільного життя в Україні розгорнувся процес релігійного відродження, нормалізувались демократичні, гуманні відносини між державою і церквою. Серед виявів релігійного відродження – зростання кількості релігійних общин, реставрація та відновлення старих храмів, активізація боротьби за легалізацію Української Греко-Католицької Церкви, збільшення набору студентської молоді до духовних закладів освіти, поступова зміна акцентів у ставленні до релігії тощо.

Характерною ознакою розвитку державно-церковних відносин були спроби незалежної Української держави врегулювати міжконфесійні конфлікти за допомогою мирного діалогу, знаходження реальних шляхів улагодження суперечок. Вагомим кроком у нормалізації цих відносин і забезпеченні конституційних прав віруючих став Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” (1991 р.). Окреслені цим Законом права людини на свободу совісті, думки й релігії узгоджені з нормами міжнародного права та відповідають міжнародним угодам у галузі релігії. Демократичні стандарти щодо права людини на свободу совісті та віросповідання були закріплені у ст. 35 Конституції України (1996 р.), що є безпосереднім виявом демократичності держави. Вказано, що подолання сьогоденішньої конфронтації та розділення традиційних церков через створення Помісної церкви може бути вагомим чинником соціальної інтеграції та національної консолідації. Першим етапом об’єднання має стати духовна єдність у вирішенні соціальних проблем, формуванні моральних пріоритетів і ціннісних орієнтирів сучасного українського суспільства.

Комплексний аналіз процесів та причин розвитку системи греко-католицької духовної освіти в Україні свідчить, що вона розбудована відповідно до вимог Вселенської церкви, з урахуванням особливостей української дійсності, екуменічного, літургійного, пасторального, термінологічного та історичного постатейстичного вимірів. Зростання мережі греко-католицьких духовних освітніх установ відбувалось упродовж періоду, що вивчається. Серед чинників, які впливали на формування цієї мережі навчальних закладів, слід виокремити такі: демократичні процеси в українському суспільстві, які зумовили активізацію духовного життя; зростання чисельності релігійних громад, що призвело до гострої нестачі кадрів священнослужителів; зміни в українському законодавстві, які значною мірою пришвидшили процес виникнення греко-католицьких освітніх установ та ін. У розділі звернено увагу на вагоме значення душпастирської праці владики Л. Гузара для суспільно-педагогічної діяльності церкви та на затвердженні Синодом єпископів у 1999 р. “Катехитичного правильника” УГКЦ, який є основним документом для проведення катехизації у церкві. Згідно з ухваленим церквою рішенням, у кожній єпархії утворено катехитичні

комісії; при управліннях єпархій діють катехитичні центри, в яких здійснюють координацію й оперативне управління справами катехизації та шкільництва. Педагогічна праця духовенства здійснюється паралельно в теоретичній і практичній площинах, на основі чого обґрунтовано засадничі ідеї морально-релігійного виховання української молоді (рис. 3).

Отже, науковий аналіз і осмислення визначених у розділі питань, пов'язаних із теоретико-методичними основами християнства в освітній політиці України, сприятиме налагодженню тісного співробітництва між церквою, школою та громадськістю щодо вирішення актуальних виховних і соціальних проблем, а також пошуку оптимальних шляхів урегулювання міжконфесійних конфліктів, які на початку XXI ст. поступово стають одним з головних викликів для демократичної влади нашої країни.

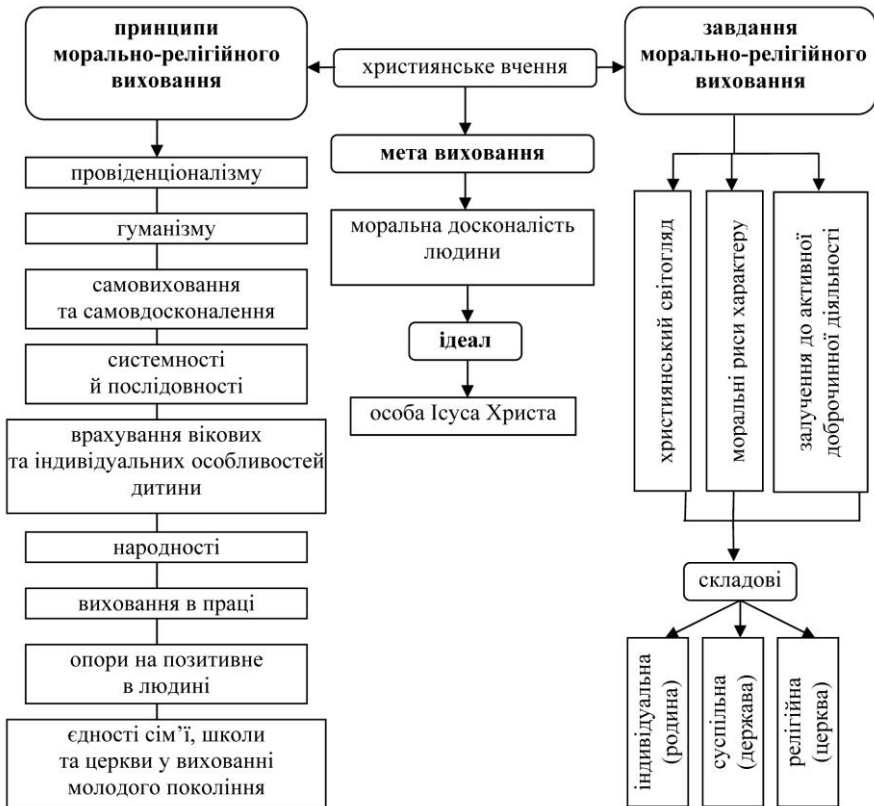

Рис. 3. Теоретична модель освітньої системи УГКЦ

Проведене дослідження дає змогу зробити такі **висновки**:

1. Освітньо-виховна діяльність Української Греко-Католицької Церкви як релігійно-національної інституції стала водночас важливим чинником, невід'ємною складовою і результатом національно-культурного відродження України в середині XIX–XX ст. Під впливом національно-культурного відродження відбулася еволюція поглядів на розвиток національної школи і мети виховання. Протягом досліджуваного періоду педагогічні ідеї, еволюціонувавши на базі мовно-літературного етнографізму, парафіяльної школи, належності до греко-католицького обряду та принципу народності, набули політичної незалежності і сприяли розбудові системи шкільництва на національних засадах.

Відповідно до динаміки процесу становлення національної ідентичності українців Галичини в XIX ст., визначено основні тенденції педагогічної діяльності УГКЦ, окреслено головні її етапи. Принципове значення для вивчення історії становлення та розвитку освітньої доктрини церкви має її наукова періодизація. Кожен із шести етапів зумовлений об'єктивними закономірностями історичного і національно-культурного поступу, особливостями становлення та розвитку шкільництва, специфікою еволюції предмета дослідження, тобто для періодизації використано критерії, поширені в історико-педагогічних працях.

2. Науково-педагогічна діяльність духовенства в Галичині є цінним джерелом для опрацювання теоретико-методичних і методологічних аспектів національної системи виховання. Встановлено, що вагоме місце в душпастирській діяльності священників посідала їхня катехитична робота у навчально-виховному процесі шкіл різного типу. Для поліпшення професійної діяльності вчителів релігії важливе значення мало заснування на початку XX ст. Товариства Руських Катехитів, проведені заходи якого (педагогічні з'їзди, наукові конференції, гурткова робота, видання підручників та творів катехитичного змісту тощо) дали змогу отцям-катехитам підвищити результати власної праці та досягти високого рівня педагогічної майстерності. Результативність навчально-виховного процесу на уроках релігії в школах Галичини переважно залежала від двох чинників: особистісних якостей характеру вчителя, що однаковою мірою мав володіти як ґрунтовними теологічними, так і психолого-педагогічними знаннями, а також від запропонованих спеціальних педагогічних технологій.

Наголошено на освітньо-виховній діяльності керівника церкви А. Шептицького, спрямованій на організацію власної національно-виховної системи. Митрополит брав активну участь у боротьбі українців за створення національного університету, відстоював права українських студентів, виступав перед місцевою владою на захист рідної мови, що наблизило його до освітнього середовища галичан. У посланнях та

зверненнях новопризначений владика зосереджував увагу священників на необхідності як матеріально, так і морально підтримувати українські просвітні установи. За церковні кошти він регулярно відправляв талановиту молодь учитися у країни Західної Європи. В 1928 р. заснував Богословську академію у м. Львів, що стала європейським вищим навчальним закладом, де на відповідному рівні велася як навчально-виховна, так і науково-дослідна робота викладачів та студентів. А. Шептицький спрямовував зусилля не тільки на розвиток вищої освіти, він розумів значення і вагу для українців початкової та середньої школи. Головним організатором середньої освіти у той період було Товариство “Рідна школа”. З метою надання ефективної допомоги цьому товариству в 1933 р. створено Митрополічу шкільну раду, яка регулярно вивчала проблеми українського шкільництва, пропонуючи шляхи їхнього вирішення. Сприяючи розвитку світських освітніх закладів та організацій, митрополит акцентував увагу на участі юного покоління в церковному та національному житті. За допомогою послань і звернень він намагався залучити духовенство до тісної співпраці з інтелігенцією та освітніми організаціями, вбачаючи в цьому один із шляхів національного розвитку українців.

3. Усупереч складним соціально-економічним умовам, що сформувалися на початку ХХ ст. у Галичині, значно поживалоється культурно-просвітницька діяльність громадських і церковних організацій. Шляхом заснування різних самодіяльних релігійних об'єднань та молодіжних католицьких організацій УГКЦ розгортає широкомасштабну освітньо-виховну, громадсько-культурну й благочинну роботу, спрямовану на підвищення рівня національної свідомості й духовної культури українців. Наголошено на заснуванні перших громадських релігійних об'єднань, Марійських дружин, які діяли при українських гімназіях, інститутах, учительських семінаріях, фахових і вищих школах, а також на розширенні мережі громадських організацій під опікою церкви (поява Католицької Акції, Українських Католицьких Союзів). Охоплюючи широкі верстви населення краю як у соціальному, так і віковому аспектах, товариства метою діяльності визначали морально-релігійний вишкіл, підвищення рівня освіченості, вихованості й громадянської зрілості не лише своїх членів, а й усієї громадськості та розгортання широкої харитативної роботи.

Теоретичний і практичний доробок громадських організацій релігійного спрямування, прогресивні ідеї релігійно-освітніх діячів і педагогів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. не втратили актуальності й нині. Ґрунтовне вивчення, широке висвітлення й творче використання їхньої спадщини на практиці забезпечить дотримання принципів єдності, спадкоємності традицій поколінь у розвитку педагогічної науки.

4. Українська Католицька Церква, відіграючи роль духовної берегині народу і базуючись на специфіці життя в новій релігійно-культурній ситуації

в умовах еміграції, розгорнула активну просвітительську діяльність, стала центром притягання і збереження етнічної ідентичності для всіх українців у діаспорі. Під впливом греко-католицького духовенства в країнах Північного та Латиноамериканського континентів, а також в Австралії створені напіврелігійні організації мирян (Український християнський рух, Українське патріархальне світове об'єднання за "Єдність Церкви і народу", Союз католицьких жінок, Товариство католицького студентства "Обнова", Українське католицьке юнацтво, "Свята Софія" та ін.), які діють як на міжнародному, так і на регіональному рівнях. На основі аналізу організаційно-культурної, добродійної та освітньо-виховної роботи вищезазначених товариств виокремлено головні напрями їхньої діяльності: побудова християнського суспільства на духовно-культурних засадах; збереження національно-культурних цінностей; організація системи українського шкільництва та освіти (популярно-наукова серія викладів з історії України та церкви; виклади для випускників "Рідної школи" з метою підвищення їхньої кваліфікації як вчителів у системі суботніх шкіл; курси української мови для американців українського походження); морально-релігійне виховання членів української громади (сприяння підвищенню рівня та якості духовної освіти, розвитку релігійної преси та видання теологічно-богословської літератури); співпраця з українськими студентськими організаціями; поширення екуменічної ідеї серед українців різних конфесійних напрямів тощо.

У мережі навчально-освітніх закладів УГКЦ (поза межами України церква має понад 30 спеціальних навчальних закладів (колегій, семінарій, академій та університет) Український католицький університет, який заснував Й. Сліпий у 1963 р. у м. Рим, посів провідне місце. Ця установа стала центром української науки та культури в напрямку підготовки високоосвіченої інтелігенції, яка мала бути готовою до побудови незалежної держави, творчої участі у розвитку національної, духовної, матеріальної культури, а отже, до вселюдської. Високий науково-методичний рівень професорсько-викладацького складу, належна організація навчально-виховного процесу і відповідна матеріально-технічна база університету засвідчували великі потенційні можливості української педагогічної науки.

5. На основі вивчення особливостей просвітницької роботи УГКЦ в умовах СРСР виокремлено таких п'ять субперіодів, які дали змогу виявити спільні закономірності, що відбулися у цьому процесі.

У період першої окупації Західної України було розпочато кампанію проти політичної системи західноукраїнського суспільства, церкви загалом та національного шкільництва зокрема. Наслідком цих насильницьких дій із боку "визволителів" стало закриття духовної академії, семінарії та всіх релігійних шкіл, а також припинення видання релігійно-наукової періодики та католицької літератури.

Вважаючи церкву суттєвою перешкодою на шляху реалізації плану повної атеїзації суспільного життя, радянська влада визначила курс на поступове, планомірне її руйнування. Впродовж післявоєнного періоду чітко простежується тенденція до русифікації загальноосвітньої школи і водночас до активізації географічної мобільності росіян у всіх сферах суспільно-політичного буття УРСР.

Хрущовський етап, хоч і не легалізував УГКЦ, однак забезпечив довгоочікувану свободу для ув'язненого духовенства, надав нового імпульсу для підпільного служіння, сприяв тому, що в середині 1960-х рр. почала розширюватися мережа підпільних семінарій, монастирів, чернечих будинків-осідків, стали формуватися підпільні парафії, влаштовуватися “домашні церкви”, збільшуватися кількість відправ і чисельність віруючих.

Для перших років брежневського періоду характерний відносний рівень стабільності й поступового відродження УГКЦ у західноукраїнських областях, де на повторні відмови влади реєструвати греко-католицькі парафії віруючі наполегливо ініціювали процес нелегального відкриття греко-католицьких церков, насамперед у сільській місцевості. На цьому етапі актуальною була проблема виховання нової генерації священнослужителів, а також необхідність організації системи підбору й підготовки кандидатів духовного стану, проведення активної організаційної та культурно-освітньої роботи з відродження греко-католицизму в західному регіоні УРСР.

Боротьба за поновлення прав УГКЦ була складовою процесу релігійного відродження в Україні в період горбачовської перебудови. Обґрунтовано положення, що на хвилі демократизації суспільного життя встановилися цивілізовані відносини між державою і церквою. Специфічною ознакою розвитку цих державно-церковних відносин були рішучі спроби незалежної Української держави врегулювати міжконфесійні конфлікти шляхом мирного діалогу, законодавчо забезпечити вирішення міжконфесійних проблем.

6. Науковий аналіз і осмислення визначених у дослідженні питань – це важливі та актуальні завдання педагогічної науки, оскільки вони орієнтують на виховання в українській школі різнобічно й гармонійно розвинених особистостей з патріотичною громадянською позицією, широким духовно-культурним світоглядом, підготовлених до активного творчого життя, самореалізації та виконання обов'язків громадянина. Цьому сприяє нині діюча гуманістична модель освіти, доповнена Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Дисертаційна робота дає змогу вирішити окреслені вище завдання у полікультурному освітньому просторі нашої країни на основі творчого використання історичного досвіду теоретико-методологічних і методичних проблем християнської педагогіки і морально-релігійного виховання учнівської молоді в середині XIX–XX ст. У контексті стратегічних завдань реформування освітньої системи і політики в

Україні вважаємо за доцільне творчо використовувати не лише теоретичні здобутки, а й практичний доробок релігійно-освітніх діячів церкви досліджуваного періоду в напрямку організації морального виховання учнівської молоді.

7. Здійснений аналіз дає змогу стверджувати, що теоретико-методологічна база педагогічної діяльності українського духовенства зумовила появу науково обгрунтованої та дієздатної виховної системи. Праці видатних представників церкви (І. Бартошевського, Ю. Дзеровича, М. Конрада, Г. Костельника, В. Лициняка, О. Лещука, І. Назарка, Й. Сліпого, А. Шептицького та ін.) розвивали базисні основи морально-релігійного виховання української молоді. Першочерговим виховним завданням педагогічної теорії та практики в середині XIX – XX ст. визначено моральну досконалість особистості. Концептуальні засади морального виховання учнівської молоді у досліджуваній період передбачали взаємозв'язок морального і релігійного виховання, що ґрунтувалося на принципах християнської етики. Суть виховного процесу зводилася до опанування етичними нормами, основою яких були біблійні заповіді. Моральне вдосконалення особистості трактувалося як неперервний процес, що здійснювався протягом усього життя людини, починаючи від наймолодшого віку. Таким чином, основні теоретичні положення концептуальних засад освітньої доктрини УГКЦ актуальні на сучасному етапі розвитку незалежної України насамперед при вирішенні проблеми єдності зусиль сім'ї, держави і церкви у вихованні молоді.

Узагальнюючи специфіку роботи громадських об'єднань релігійного спрямування, можна визначити головні напрями їхньої діяльності:

- справи, що стосувалися церкви і душпастирства (виховання дітей, участь у богослужіннях, порядок у церкві);
- благодійна та пропагандистська діяльність (релігійне виховання занедбаних дітей, поширення релігійної преси та християнської літератури, боротьба з антирелігійною агітацією);
- харитативна спрямованість допомоги ближнім (опіка над хворими, убогими, сиротами, організація захоронок, будинків-притулків);
- культурно-освітня робота (організація курсів для неграмотних, влаштування відчитів, переписка з емігрантами, співпраця між партіями, робота у громаді тощо).

Головним висновком для творчого використання досвіду просвітницької діяльності церкви в сучасних умовах є національна єдність, гармонійне поєднання структурної, функціональної і теоретичної моделей, пріоритетність морального виховання, в центрі якого перебуває духовність особистості.

Наукова праця не претендує на повне і всебічне висвітлення досліджуваної багатоаспектної проблеми. *Перспективними* напрямами в її

подальшому вивченні вважаємо такі: теоретико-методичні основи підготовки у вищих навчальних закладах спеціалістів відповідного рівня для читання у школах курсу “Християнська етика”; визначення змісту підручників з морального виховання учнів; з’ясування ролі поліконфесійного чинника у морально-релігійному вихованні учнівської молоді; встановлення закономірностей розвитку середньої та вищої теологічної освіти на західноукраїнських землях у кінці XVIII – першій половині XX ст.; визначення шляхів активізації й стимулювання учнів і студентів до волонтерської діяльності у благодійницьких закладах церкви тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Щербяк Ю. А. Концептуальні засади освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви в ХХ столітті : монограф. / Ю. А. Щербяк. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2006. – 588 с.
2. Тхоржевська Т. Д. Теоретико-методичні основи християнської педагогіки. Історико-педагогічний аспект : монограф. / Т. Д. Тхоржевська, І. Я. Мишишин, Ю. А. Щербяк. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2002. – 479 с. (Автору належать розділи II, III, IV).

Навчально-методичні посібники

3. Лазарович М. В. Історія України : навч.-метод. посіб. / М. В. Лазарович, Ю. А. Щербяк. – Тернопіль : Астон, 2007. – 61 с.
4. Щербяк Ю. А. Культурологія : метод. реком. / Ю. А. Щербяк. – Тернопіль : Астон, 2007. – 94 с.

Статті у наукових фахових виданнях

5. Щербяк Ю. А. Значення діяльності А. Шептицького для національно-культурного відродження Галичини / Ю. А. Щербяк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2002. – № 3. – С. 149–153. – (Серія : Педагогіка).
6. Щербяк Ю. А. Діяльність товариства “Скала” у справі релігійно-морального виховання галичан (1900–1939 рр.) / Ю. А. Щербяк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2002. – № 9. – С. 58–64. – (Серія : Педагогіка).
7. Щербяк Ю. А. Значення греко-католицького обряду та критерії релігійності українських галичан у національно-культурному житті краю (перша половина ХХ ст.) / Ю. А. Щербяк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2002. – № 11. – С. 120–125. – (Серія : Педагогіка).
8. Щербяк Ю. А. Вплив ідей абстинентського руху на розв’язання морально-етичних проблем галицьких українців у першій половині ХХ ст. / Ю. А. Щербяк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2003. – № 3. – С. 91–98. – (Серія : Педагогіка).
9. Щербяк Ю. А. Практика релігійно-морального виховання галичан у церковних братствах у 1-й пол. ХХ ст. / Ю. А. Щербяк // Наукові записки

Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2003. – № 4. – С. 51–56. – (Серія : Педагогіка).

10. Щербяк Ю. А. Особливості душпастирської діяльності священників у справі релігійно-морального виховання галичан (початок ХХ ст.) / Ю. А. Щербяк // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 190 / наук. ред. Г. Г. Філіпчук. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 200–205. – (Серія : Педагогіка і психологія).

11. Щербяк Ю. А. Провідна роль українського католицького університету в освітньо-виховній діяльності Церкви (друга пол. ХХ ст.) / Ю. А. Щербяк // Збірник наукових праць Бердянського державного університету. – 2007. – № 1. – С. 27–33.

12. Щербяк Ю. А. Значення української богословської школи в науково-педагогічній спадщині духовенства в Галичині (перша половина ХХ ст.) / Ю. А. Щербяк // Збірник наукових праць Херсонського державного університету. – Вип. 44. – Херсон : ХДУ, 2007. – С. 54–59. (Серія : Педагогічні науки).

13. Щербяк Ю. А. Культурно-просвітницька діяльність української Церкви в Польщі (друга пол. ХХ ст.) / Ю. А. Щербяк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2007. – № 2. – С. 71–76. – (Серія : Педагогіка).

14. Щербяк Ю. А. Діяльність ЛКСМУ в системі атеїстичного виховання населення в УРСР / Ю. А. Щербяк // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини / наук. ред. М. Т. Мартинюк. – К. : Наук. світ, 2007. – С. 170–177.

15. Щербяк Ю. А. Практика просвітницької діяльності греко-католицьких монастирів у період десталінізації (1954–1964 рр.) / Ю. А. Щербяк // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – 2007. – № 12. – С. 124–132.

16. Щербяк Ю. А. Специфіка навчально-виховного процесу на уроках релігії в школах Галичини (перша половина ХХ ст.) / Ю. А. Щербяк // Вісник Черкаського університету ім. Б. Хмельницького. Вип. 104 / відп. за вип. Н. А. Тарасенкова. – Черкаси, 2007. – С. 140–147.

17. Щербяк Ю. А. Католицька Акція як чинник релігійно-морального виховання української молоді / Ю. А. Щербяк // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили. Т. 71, – Вип. 58 / наук. ред. М. М. Букач. – Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили, 2007. – С. 103–108. – (Серія : Педагогічні науки).

18. Щербяк Ю. А. Українська еміграція: причини, проблеми і перспективи збереження національної ідентичності / Ю. А. Щербяк // Вісник Київського міжнародного університету. – Вип. 10 / голов. ред.

Л. В. Артемова. – К. : КиМУ, 2007. –С. 287–298. – (Серія : Педагогічні науки).

19. Щербяк Ю. А. Формування системи релігієзнавчої освіти в незалежній Україні (1991–2000 рр.). / Ю. А. Щербяк // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. – 2007. – Вип. 5. – С. 131–138. – (Серія : Педагогічні науки).

20. Щербяк Ю. А. Культурно-освітня діяльність Ставропільського інституту в другій половині XIX – початку XX століття / Ю. А. Щербяк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. – 2007. – № 9. – С. 139–142. – (Серія : Педагогіка).

21. Щербяк Ю. А. Науково-педагогічна діяльність Йосифа Сліпого / Ю. А. Щербяк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2008. – № 1. – С. 71–75. – (Серія : Педагогіка).

22. Щербяк Ю. А. Науково-видавнича діяльність Української Греко-Католицької Церкви (середина XIX – перша третина XX ст.) / Ю. А. Щербяк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2008. – № 3. – С. 90–95. – (Серія : Педагогіка).

23. Щербяк Ю. А. Суспільно-педагогічна діяльність митрополитів Української Греко-Католицької Церкви у XIX столітті / Ю. А. Щербяк // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 406 / наук. ред. Г. Г. Філіпчук. – Чернівці, 2008. – С. 191–199. – (Серія : Педагогіка і психологія).

24. Щербяк Ю. А. Освітньо-виховна діяльність митрополита Андрея Шептицького (перша половина XX ст.) / Ю. А. Щербяк // Освіта Донбасу – 2008. – № 5–6. – С. 109–133.

25. Щербяк Ю. А. Розвиток богословської освіти і шкільництва в Галичині у період Другої світової війни (1939–1946 рр.). / Ю. А. Щербяк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2008. – № 4. – С. 77–83. – (Серія : Педагогіка).

26. Щербяк Ю. А. Методика та практика навчально-виховного процесу учнівської молоді в Марійських дружинах у першій третині XX ст. / Ю. А. Щербяк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2008. – № 5. – С. 105–113. – (Серія : Педагогіка).

Тези доповідей у збірниках наукових конференцій

27. Щербяк Ю. А. Особливості катехитичної діяльності духовенства у процесі релігійно-морального виховання галичан (поч. XX ст.) / Ю. А. Щербяк // Розвиток змісту освіти як історико-педагогічна проблема : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Чернівці, 30–31 жовт. 2003 р.). / М-во освіти і

науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича [та ін.]. – Чернівці, 2003. – С. 41–43.

28. Щербяк Ю. А. Освітньо-культурна діяльність релігійних центрів та організацій української діаспори в Північній і Південній Америці та в Австралії / Ю. А. Щербяк // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті : тези доп. за матеріалами Першої міжнар. наук. конф., (Львів, 8–10 берез. 2006 р.) / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т “Львівська політехніка” [та ін.]. – Львів : Сполом, 2006. – С. 123–125.

29. Щербяк Ю. А. Специфіка релігійно-духовного життя української діаспори на Латиноамериканському континенті (друга пол. XX ст.) / Ю. А. Щербяк // Культура народів України (література, мистецтво, релігія, народні традиції) : матеріали міжнар. наук. конф., (Тернопіль, 18–19 трав. 2007 р.). – Тернопіль : ТЕПО, 2007. – С. 21–23.

30. Щербяк Ю. А. Проблема патріархального статусу Української Греко-Католицької Церкви : соціально-педагогічний аспект / Ю. А. Щербяк // Українська діаспора : історичні пошуки, еміграційні явища, культурно-мистецькі набутки, функціонування наукових установ : матеріали III міжнар. наук. конф., (Ніжин, 30–31 трав. 2007 р.) / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя, Центр гуманіт. співпраці з укр. діасп. – Ніжин, 2007. – С. 107–110.

31. Щербяк Ю. А. Соціально-педагогічна діяльність Української Греко-Католицької Церкви в УРСР (1939–1989 рр.) / Ю. А. Щербяк // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості : матеріали XXIII міжнар. наук.-практ. конф., (Донецьк, 16 трав. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Держ. ун-т інфор. і штуч. інтелекту [та ін.]. – Донецьк : Наука і освіта, 2008. – С. 321–323.

АНОТАЦІЯ

Щербяк Ю. А. Освітня доктрина Української Греко-Католицької Церкви та її впровадження в Україні (середина XIX–XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2009.

У дисертації виявлено суспільно-політичні та соціокультурні передумови розвитку освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви в період національно-культурного відродження України в середині XIX–XX ст.; здійснено періодизацію та простежено еволюцію головних тенденцій розвитку теоретико-методичних основ християнського виховання в

досліджуваний період; виокремлено і теоретично обґрунтовано концептуальні положення теорії й практики морально-релігійного виховання, розроблені у процесі науково-педагогічної діяльності духовенства в Галичині; розкрито основні ідеї, зміст, форми, методи та засоби морально-релігійного виховання українців у церковних братствах, молодіжно-релігійних об'єднаннях та визначено можливості їхнього використання в сучасних умовах; схарактеризовано особливості освітньо-виховної діяльності зарубіжних релігійних центрів та організацій української діаспори; досліджено закономірності розвитку просвітницької роботи УГКЦ в радянський період; проаналізовано освітні напрями діяльності Української Греко-Католицької Церкви в умовах сучасного державотворчого процесу в Україні; обґрунтовано шляхи творчого використання прогресивних ідей національного досвіду просвітницької діяльності церкви в сучасних умовах реформування української освітньої системи й політики.

Ключові слова: освітня доктрина, греко-католицька церква, священник, теоретико-методичні основи виховання, християнська педагогіка, морально-релігійне виховання, навчально-виховний процес, освітня політика, національно-культурне відродження, національне шкільництво.

АННОТАЦІЯ

Щербяк Ю. А. Образовательная доктрина Украинской Греко-Католической Церкви и ее реализация на Украине (середина XIX–XX в.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды. – Харьков, 2009.

Диссертационная работа посвящена исследованию образовательной доктрины Украинской Греко-Католической Церкви и ее реализации на Украине (середина XIX–XX ст.) и направлена на подготовку личности к освоению и творческому развитию духовной культуры народа. Такой подход способствует освещению теории и практики нравственно-религиозного воспитания, разработанных представителями греко-католической церкви, а также объясняет общие закономерности, тенденции и региональные особенности организации учебно-воспитательного процесса на западноукраинских землях исследуемого периода.

Рассматривается состояние разработки проблемы, характеризуется церковь как религиозно-национальная институция, анализируется общественно-педагогическая деятельность митрополитов Галичины, а также просветительская деятельность Украинской Греко-Католической Церкви.

Особое внимание уделяется освещению научно-педагогического наследия греко-католического духовенства и украинских педагогов Галичины (И. Бартошевского, М. Галуцинского, Ю. Дзеровича, В. Калиновича, О. Макарушки, И. Пачовского, С. Русовой, И. Ющишина и др.), в котором синтезировано достижение науки и традиционного религиозного воспитания. Установлено, что значительное место в теоретическом наследии духовенства занимает личность воспитателя, его профессиональные качества, а также характеристика специфики педагогической деятельности.

Сделан комплексный анализ практики нравственно-религиозного воспитания молодежи в церковных братствах, исследована просветительская деятельность общественной организации религиозного характера – Католической Акции; проанализировано использование разнообразных форм и методов нравственно-религиозного воспитания ученической молодежи в Марийских дружинах.

Рассматриваются причины, проблемы и перспективы украинской эмиграции как фактора сохранения национальной идентичности; характеризуются особенности культурно-образовательных религиозных центров и организаций украинской диаспоры; раскрыта просветительская деятельность патриарха И. Слипого. Акцентируется внимание на том, что культурно-просветительские и молодежные организации украинской диаспоры (“Украинский христианский рух”, Общество католического студенчества “Обнова”, “Украинское католическое юношество”, “Святая София” и др.) культивировали среди молодежи идеи самостоятельности Украины, любви к родному языку, культуре, народным традициям и нравственности.

Исследованы общественно-политические и социально-экономические события, на фоне которых освещено развитие богословской науки и образования во время Второй мировой войны (1939–1945 гг.); проанализирован процесс ликвидации Украинской Греко-Католической Церкви, его причины и последствия (1946–1953 гг.); рассматривается активизация просветительской деятельности “катакомбной” церкви в период десталинизации (1954–1964 гг.), а также определяются взаимоотношения тоталитарно-атеистической системы и греко-католической церкви (1965–1991 гг.) как историко-педагогическая проблема.

Охарактеризованы процесс легализации Украинской Греко-Католической Церкви в контексте государственно-церковных отношений в Украине; становление и развитие образовательной системы УГКЦ и ее реализация в современных условиях независимой Украины.

Основные результаты, положения и выводы исследования могут быть использованы учеными, педагогами при разработке научных основ современной системы образования, в процессе преподавания истории

педагогике, лекционных курсов и спецкурсов по изучаемым в высших учебных заведениях дисциплинам, а также для подготовки учебников и методических пособий, что будет благоприятствовать сохранению и передаче историко-педагогического опыта будущим поколениям.

Ключевые слова: образовательная доктрина, греко-католическая церковь, священник, теоретико-методические основы воспитания, христианская педагогика, нравственно-религиозное воспитание, учебно-воспитательный процесс, образовательная политика, национально-культурное возрождение, украинская школа.

ANNOTATION

Shcherbiak Y. A. The educational doctrine of Ukrainian Greek-Catholic Church and its inculcation in Ukraine (the middle of the XIX-XX century). – Manuscript.

The dissertation for receiving the pedagogical doctor's degree in speciality 13.00.01 – general pedagogic and history of pedagogics. – Kharkiv National Pedagogical University. – Kharkiv, 2009.

In this dissertation the community-political and sociocultural pre-conditions of the development of educational doctrine of Ukrainian Greek-Catholic Church in the period of national-cultural Ukraine's regeneration in the middle of the XIX-th – the first half of the XX-th centuries are investigated; The periodisation and evolution of the main tendencies of the development of theoretical-methodical bases of the Christian education in this period is carried out and observed; conceptual principles of theory and practice of ethical education which had been worked out in process of scientific-pedagogical of clergy's activity in Galichyna are theoretically substantiated; the main ideas, content, forms, methods and means of moral education of Ukrainians in church brotherhoods in youth-religious society, the means (resources) of their usage in modern conditions are exposed and defined; the peculiarities of educational activity of foreign religious organizations of Ukrainian emigration have been interpreted; the development of social-pedagogical activity of Ukrainian Greek-Catholic Church in Soviet period are investigated; the educational trends of Ukrainian Greek-Catholic Church's activity in conditions of modern process in Ukraine are analyzed; the ways of creative usage of progressive ideas national experience church's educational activity in modern conditions reforming Ukrainian educational system and politics are substantiated.

Key words: the educational doctrine, Greek-Catholic Church, priest, theoretical-methodical bases of education, Christian pedagogic, moral-religious education, the educational activity, educational politics, national-cultural regeneration, national school.

Підписано до друку 10.02.2009 р.
Формат 60x90 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Облік.-видав. арк. 1,9. Умов. друк. арк. 1,9. Зам. № 01/10-09.
Тираж 100 прим.

Видавництво “Економічна думка” ТНЕУ
46020 Тернопіль, вул. Львівська, 11
тел. (0352) 43-22-18, факс (0352) 43-24-40